

جهانی سازی مهدوی از دیدگاه قرآن و روایات

محمدرضا جاهدی^۱، ابراهیم عبدی نژاد^۲، محسن حسین نیا قصرالدشتی^۳، محمد کرم زاده^۴

چکیده

در قرآن کریم و روایات اسلامی موضوع «جهانی سازی مهدوی» اهمیت فراوانی دارد و جهانی سازی مهدوی با توجه به ویژگی های متمایز خود، با جهانی سازی غربی، نه از حیث نظری و نه از حیث شمولیت و فراگیری، قابل مقایسه نیست و از طرفی مکاتب و ادیان فقط بر اساس ویژگی ها و اصول خود می توانند در یک رقابت جهانی، برتری خود را نشان دهند. جهانی سازی مهدوی در نهایت این خواسته های متعالی و فطری بشری را به منصه ظهور خواهد رساند و چشم انداز آن ناظر به آینده ای روشن و الهی است. هدف این مقاله، تحلیل علمی آینده جهان بر اساس جهانی سازی مهدوی و تبیین وجوه برتر و متمایز جهانی سازی مهدوی می باشد. در این تحقیق، اطلاعات به روش کتابخانه ای و فیش برداری گردآوری و با اتکاء به روش توصیفی و روش تحلیل کیفی اطلاعات به این موضوع پرداخته شده است.

واژگان کلیدی

مهدویت، جهانی سازی، جهانی سازی مهدوی، حکومت مهدوی.

^۱ طلبه سطح ۴ حوزه علمیه قم ۱۳۳mrjahedi@gmail.com

^۲ استاد سطوح عالی حوزه علمیه قم ebrahim.abdinejat@yahoo.com

^۳ دانشجوی دکتری دانشگاه اصفهان m.hosseinnia@post.ir

^۴ طلبه سطح ۴ حوزه علمیه قم ۲mkaramz@gmail.com

تاریخ دریافت ۱۴۰۲/۳/۳ تاریخ پذیرش ۱۴۰۲/۴/۳۰

مقدمه

در قرآن کریم و روایات اسلامی موضوع «جهانی سازی مهدوی» اهمیت بسیار فراوانی دارد، جهانی سازی مهدوی به عنوان مدینه فاضله و ظهور منجی موعود، مشیت الهی برای تحقق آمال بشر در طول تاریخ می باشد. اعتقاد به مهدویت در معنای عام خود، باور فراگیر دینی در بین بشر و ملل بوده است. در ادیان مختلف، منجی با تعبیری چون «کالکی» در آیین هندو، «مسیحا» در یهود و مسیحیت، «سوشیانت» در زرتشت و در نهایت، «مهدی» (عجل الله تعالی فرجه الشریف) در فرهنگ اسلامی یاد شده است.^۱ چنین تعبیر و برداشت هایی به رغم تفاوت ها، در تأکید بر ظهور یک منجی برای گشودن راه جدیدی فراروی بشر جهت رسیدن به سعادت ابدی مشترک هستند. جهانی سازی مهدوی در اسلام، از اساسی ترین آموزه های دینی است که تنها در فرض پذیرش آن، خاتمیت و جهان شمولی اسلام معنا می یابد. از این رو، مسائل پیشاروی نوشتار حاضر این است که جهانی سازی و جهانی سازی مهدوی چیست؟ ریشه های تاریخی جهانی سازی چیست؟ جهانی سازی مهدوی با جهانی سازی غربی چه نسبتی دارد؟ ادله جهانی سازی مهدوی در قرآن و روایات چیست؟ جهانی سازی مهدوی چه ویژگی هایی دارد؟

پیشینه پژوهش

بر اساس تحقیقات انجام شده ذیل مسئله پژوهشی «جهانی سازی مهدوی» یافته های ذیل قابل گزارش است؛ اقدامات اجتماعی و سیاسی امام زمان (عجل الله تعالی فرجه الشریف) در دوره ظهور با استناد به آیات و روایات و مقایسه آن اقدامات با روندهای مشابه در طول تاریخ بشر تجزیه و تحلیل شده است.^۲ ابعاد و جنبه های مختلف جهانی شدن مهدوی تجزیه و تحلیل شده است.^۳ درباره «جهانی سازی مهدوی از دیدگاه قرآن و روایات» پژوهش مستقل و عملی صورت نگرفته است و امتیاز

^۱ حسین توفیقی، هزاره گرایی در فلسفه تاریخ مسیحیت، ماهنامه موعود، شماره ۱۷ و ۱۸، بهمن و اسفند ۱۳۷۸

^۲ محمد حکیمی، جهانی سازی مهدوی و جهانی سازی غربی، ص ۱۲

^۳ علی اصغر رضوانی، مهدویت و جهانی سازی، ص ۱۰

این پژوهش تجزیه و تحلیل آن می باشد.

ضرورت پژوهش

ضرورت طرح مبحث جهانی سازی مهدوی در شرایط امروز، دلایلی از این شمار دارد:

۱. اصل اعتقادی امامت و استلزامات معرفتی آن؛ مهدویت به دلیل مرتبط بودن با مسئله امامت، آموزه ای اعتقادی است و شیعه واقعی کسی است که امام زمان خود را بشناسد و از وی تبعیت کند.

۲. نقش مهدویت در هویت بخشی به زندگی فردی و اجتماعی شیعیان؛ محور بحث هویت این است که ما که هستیم و چگونه تعریف می شویم؟ وجوه تمایز ما از دیگران چیست؟ خودشناسی شیعیان در زندگی فردی و اجتماعی مستلزم معرفت مهدویت است.

۳. چالش و رویارویی جهانی سازی غربی و جهانی سازی مهدوی؛ جهان غرب امروزه درصدد رویارویی با جهانی سازی مهدوی بر آمده است. ترویج سبک زندگی غربی به عنوان فرهنگ غالب، معرفی جهانی سازی غربی به عنوان تنها نظامی که قابلیت جهانی دارد و ارائه چهره ای خشن و همراه با شمشیر و خونریزی از قیام حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه له از جمله این رویارویی ها می باشد. همه این ضرورت ها اقتضا می کند که ما خودمان جهانی سازی مهدوی را به درستی تبیین و به جهان ارائه نماییم.

اهداف پژوهش

تحقیق پیش رو پس از اتمام به محقق در تأمین اهداف ذیل یاری می رساند؛ ۸۱

(الف) اهداف تئوری

- بررسی و تحلیل علمی آینده جهان بر اساس جهانی سازی مهدوی و معرفی این دیدگاه به جوامع علمی؛

- توصیف وجوه مبرهن و عملی جهانی سازی مهدوی و باورپذیر کردن

آن؛

- تبیین وجوه برتر و متمایز و کارآمد جهانی‌سازی مهدوی در مقابل جهانی‌سازی غربی؛

ب) اهداف کاربردی

- ارائه الگوهای مناسب سیاسی و مدیریتی برای برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری در سطح کلان، با توجه به پابندی و اعتقاد عمومی به جهانی‌سازی مهدوی؛
- شناخت و تفکیک عملی بین سبک زندگی زمینه‌ساز مهدوی و سبک زندگی غربی.

روش تحقیق

در این تحقیق، اطلاعات به روش کتابخانه‌ای و فیش‌برداری گردآوری شده است و این نوشتار در تلاش است با اتکا به روش توصیفی و روش تحلیل کیفی به واکاوی جهانی‌سازی مهدوی از دیدگاه قرآن و روایات بپردازد.

مفاهیم و کلیات

۱-۱: جهانی‌سازی

واژه «جهانی‌سازی» که در زبان انگلیسی با «Globalization» از آن تعبیر می‌شود و دانشمندان عرب‌زبان، با واژه «عولمه» از آن یاد می‌کنند، در زبان فارسی به صورت جهانی‌شدن و جهانی‌سازی رواج یافته است. جهانی‌سازی اصطلاح نوینی است که به خاطر بدیع بودن آن، در لغتنامه‌ها، فرهنگ‌نامه‌ها و دایره المعارف‌های معتبر جهان، کمتر به چشم می‌خورد. در بسیاری از تعاریف ارائه شده در کتاب‌های لغت و اصطلاحات سیاسی و جامعه‌شناختی، بر عنصر تجارت و اقتصاد تأکید فراوانی شده است. این نکته بیانگر آن است که بستر اولیه طرح مباحث جهانی‌سازی، اقتصادی بوده و بعدها به دیگر حوزه‌های فرهنگی و

سیاسی تسری یافته است.^۱

برخی از متفکران مسلمان آن را چنین تعریف می نمایند: «جهانی سازی رشته ای است که یک سر آن در عرصه اقتصاد است و سر دیگر آن به عرصه های سیاسی و فرهنگی امتداد پیدا کرده است.»^۲ برخی دیگر، از آن «به عنوان یک میراث تاریخی که ریشه در اعماق گذشته و تاریخ انسان دارد»^۳ یاد می کنند. خلاصه اینکه می توان جهانی سازی را رها شدن حوادث و امور از قید «زمان» و «مکان» دانست. به تعبیر دیگر، جهانی سازی فرایندی است که در آن، از اهمیت فاصله جغرافیایی در ایجاد و تداوم روابط اقتصادی، سیاسی و فرهنگی - اجتماعی، کاسته می شود.

۱-۲: جهانی سازی مهدوی

جهانی سازی، پدیده ای انکارناپذیر در دنیای امروز است و جهان، با پیشرفت های روزافزون هرروز بیش از پیش، به سوی تحقق تدریجی این امر گام برمی دارد. ادیان الهی و به خصوص اسلام و حتی مصلحان بشری، همگی جهانی اندیشیده اند و همان طور که تعالیم قرآنی و روایی نیز اسلام را جهان شمول مطرح کرده است و طرح حکومت حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الدجیل و جهانی سازی مهدوی نیز در واقع راهبرد آرمانی و نهایی جهان شمولی اسلامی می باشد. حکومت حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الدجیل جهانی سازی آرمانی است که بر اساس خلافت الهی استوار است. حکومتی است که عدل و داد، رفاه و خوشبختی همه مردم جهان، در آن تأمین می شود.

۱-۳: ریشه های تاریخی جهانی سازی

ریشه های تاریخی جهانی سازی را می توان به عمق تاریخ بشر مربوط دانست. طبق نظر جامعه شناسان و باستان شناسان، زندگی بشر از زندگی های محدود

^۱ سیدمهدی سیدیان، جهانی شدن و جهانی سازی اسلامی، مجله معرفت، شماره ۹، پیاپی ۱۶۸، آذر ۱۳۹۰، ص ۱۳۹.

^۲ محمود حمدی زقزوق، الإسلام فی عصر العولمة، ص ۱۲.

^۳ حسن حنفی و صادق جلال العظم، ما العولمة، ص ۱۷.

خانوادگی و انفرادی در جنگل‌ها و غارها شروع شده و به تدریج به جمعیت‌های عشیره‌ای و قبیله‌ای و اجتماعات محدود در کنار رودخانه‌ها تبدیل شده، بعداً تبدیل به روستاها و واحدهای کوچک شده‌اند و سپس شهرها تشکیل شده و از شهرها به تدریج کشورها پدید آمده‌اند؛ بنابراین، در مجموع، زندگی بشر به‌سوی جهانی‌شدن در حال حرکت است؛ یعنی هر چه که به‌پیش می‌رویم تفرقه‌ها کم و تجمع‌ها زیاد می‌شود. البته این حرکت در قرون اخیر به دلیل بهره‌گیری از وسایل ارتباط جمعی شتاب بیشتری گرفته است.^۱

نظریه‌های جهانی‌سازی و نسبت آن با جهانی‌سازی غربی

۱-۲: نظریه‌های جهانی‌سازی

دیدگاه‌های مربوط به جهانی‌سازی از دو لحاظ (شکلی و ماهوی) می‌تواند طبقه‌بندی شود. لحاظ شکلی آن عبارت است از دیدگاه‌های مربوط به شکلی جهانی‌سازی که آیا جهانی‌سازی یک پروسه تاریخی است؟ یا این که یک پروژه‌ای است که از طرف غربی‌ها و نظام سرمایه‌داری راه‌اندازی شده است. یا اینکه جهانی‌سازی یک پدیده گریزناپذیر است که نمی‌تواند به‌عنوان پروسه یا پروژه تلقی شود. لحاظ ماهوی آن عبارت است از دیدگاه‌های مربوط به ماهیت و چیستی جهانی‌سازی که در رابطه با این لحاظ نگرش‌های مختلفی وجود دارد.^۲

۱-۱-۲: نظریه‌های جهانی‌سازی به لحاظ شکلی

به لحاظ شکلی در موضوع جهانی‌سازی نظریه‌های مختلفی وجود دارد:

۱ - **پروسه جهانی‌سازی:** برخی از پژوهشگران بر این باورند که جهانی‌سازی یک پروسه تاریخی است که بر اثر پیشرفت تکنولوژی و ارتباطات مثل تلفن، تلویزیون، ماهواره، رایانه و امثال آن به وجود آمده است. به این ترتیب جهانی‌سازی طبق این نظریه محصول پیشرفت تکنولوژی و ارتباطات است که

^۱. علی اصغر رضوانی، مهدویت و جهانی‌سازی، ص ۲۷.

^۲. همان، ص ۱۰.

موجب فشرده شدن زمان و مکان شده است.^۱

۲ - **پروژه جهانی سازی:** برخی دیگر همچون فوکویاما، هانتیگتون، تاملینسون و امثال آنها جهانی سازی را یک پروژه غربی می دانند که در رأس آنها آمریکا است، آنها با تهاجم فرهنگی و تبلیغات گسترده و با بهره برداری از وسایل تکنولوژی و ارتباطات پیشرفته تا حدودی توانسته اند فرهنگ خود را به عنوان فرهنگ غالب و برتر به جهانیان معرفی کنند.^۲

بدین سبب برخی از محققان به نقد روند جهانی سازی غربی پرداختند، از دیدگاه تاملینسون جهانی سازی امروز همان حاکم گشتن فرهنگ غربی می باشد و جهانی سازی امروزه جز جهانی سازی فرهنگ غربی نیست.^۳ برخی از طرفداران مثل فوکویاما نیز به این دیدگاه گرایش دارند ولی جهانی سازی غربی را مورد تأیید قرار می دهند. فوکویاما از نظام سرمایه داری حمایت کرده و معتقد است که نظام غربی تنها نظامی است که می تواند جهانی باشد.^۴

۳ - **پدیده جهانی شدن:** گروهی از نظریه پردازان همچون آرجان آپادوریا معتقدند که از روند جهانی سازی به طور کلی نمی توان به عنوان پروسه تاریخی برداشت کرد، همان طوری که نمی توان آن را به عنوان پروژه غربی تلقی کرد، بلکه می توان هر دو را از عوامل پیدایش جهانی سازی محسوب نمود. بر اساس این نگرش جهانی سازی فرآیند چند عامل می باشد که عبارت اند از عامل فن آوری، ایدئولوژی، سرمایه، قومیت و رسانه های ارتباطی که تمام آنها وضعیتی را ایجاد کرده اند که در پیدایش روند جهانی سازی نقش خاص خود را ایفا کرده اند.^۵

۲-۱-۲: نظریه های جهانی سازی به لحاظ ماهوری

به لحاظ ماهوی نیز نظریه های متفاوتی نسبت به چیستی و ماهیت

^۱. غلامرضا بهروزلک، سیاست و مهدویت، ص ۱۲.

^۲. قدیر نصری مشکینی، در چیستی جهانی شدن، تاملی نظری در سمت و سرشت آهنگ جهانی، فصلنامه مطالعات راهبردی، شماره ۱۳، پیاپی ۱۳، پاییز ۱۳۸۰، ص ۲۹۶.

^۳. جان تاملینسون، جهانی شدن و فرهنگ، مترجم محسن حکیمی، ص ۲۰۸.

^۴. فرانسیس فوکویاما، پایان تاریخ و انسان واپسین، مترجمان زهره عربی و عباس عربی، ص ۱۴۳.

^۵. کیت نش، جامعه شناسی سیاسی معاصر: جهانی شدن، سیاست و قدرت، ترجمه محمدتقی دلفروز، ص ۱۱۴.

جهانی سازی وجود دارد؛ برخی از نظریه پردازان به دو نوع جهانی سازی (جهانی سازی مصطلح و جهانی سازی واقعی) قائل اند. آن ها بین جهانی سازی مصطلح و جهانی سازی واقعی تفکیک کرده است. جهانی سازی مصطلح را ریشه در تحولات سرمایه داری غربی می دانند. طرفداران سرمایه داری در صددند از روند جهانی سازی به سود بیشتری دست یابند و در تلاش هستند که تضادهایی که نظام سرمایه داری هم به لحاظ نظری و هم به لحاظ اقتصادی - اجتماعی با آن ها مواجه است را توجیه کنند، بدین سبب جهانی سازی مصطلح نمی تواند به طور کامل در دنیا پیاده شود. ولی جهانی سازی واقعی فقط در سایه دین شامل خدا می تواند تحقق پیدا کند؛ تنها دین و مکتبی که می تواند جهانی باشد، مکتب اسلام است و اساساً مفهوم خاتمیت همین است؛ با این بیان روشن می شود که تنها جهانی شدنی امکان وجودی دارد که با جهان و خالق هستی سازگاری داشته باشد.^۱

۲-۲: نسبت جهانی سازی مهدوی با جهانی سازی غربی

در اسلام و به ویژه در مذهب تشیع، توجه به روز واپسین و تشکیل حکومت واحد جهانی بر پایه عدل و داد به رهبری امامی معصوم، جایگاه ویژه ای دارد. تا بشر به آرزوی دیرینه خود برسد و زندگی سعادت مند و دور از هر ظلم و ستم را ببیند. امروزه نیز برخی به این نتیجه رسیده اند که خوشبختی و سعادت آدمی، فقط در صورتی امکان تحقق دارد که همه چیز جهانی باشد و توسط یک حکومت واحد جهانی اداره شود؛ از این رو تمام سعی و تلاش خود را بر این گذاشته اند که همه چیز را جهانی سازند: اقتصاد جهانی، تجارت جهانی، فرهنگ جهانی، سیاست جهانی و دهکده جهانی. طرفداران جهانی سازی غربی تنها نسخه برای درمان رنج های بشری را تن دادن به این جهانی سازی می پندارند و معتقدند این جهانی سازی، امری ناگزیر و شدنی و یا در حال شدن است پس باید همه خود را با آن همساز کنند. این پدیده، روندی از دگرگونی را به نمایش می گذارد که از مرزهای سیاست و اقتصاد فراتر می رود و دانش، فرهنگ و شیوه زندگی

^۱ عماد افروغ، ما و جهانی شدن، ص ۶۳

انسان‌ها را نیز در بر می‌گیرد؛ بنابراین یگانه نسبت جهانی سازی غربی با جهانی سازی مهدوی در گستره جغرافیایی آن است که در هر دو، قلمرو این جهانی سازی سراسر کره زمین می‌باشد. وگرنه در مباحثی چون قانون، رهبر و مردم شباهتی به یکدیگر ندارند.^۱

ادله و ویژگی های جهانی سازی مهدوی

جهانی سازی مهدوی همان آرمان و نیاز بشر در طول تاریخ بوده است که بر پایه خلافت الهی استوار است. حکومتی است که عدالت و سعادت همه مردم جهان، در آن تأمین می‌شود و در مقابل جهانی سازی غربی که در صدد این است که فرهنگ و نظام غربی را جهانی سازد. در این باره، مطالب و انگاره های مختلفی را باید مورد توجه قرار داد که برخی از آنها در ذیل می‌آید:

۳-۱: ادله جهانی سازی مهدوی

آموزه های قرآنی و روایات اسلامی بر جهان شمولی اسلام گواهی می‌دهد و اینکه در آینده، حکومت واحد جهانی اسلام تحقق خواهد یافت. باور به خاتمیت اسلام همان باور به جهان شمولی آن است و همین طور باور به جهان شمولی اسلام باور به جهانی سازی مهدوی است؛ زیرا اگر قرار باشد از این پس هیچ پیامبری مبعوث نشود، دین اسلام باید قابلیت پاسخ گویی به نیازهای بشر را در همه زمان ها و همه مکان ها داشته باشد؛ به عبارت دیگر، باید دین اسلام هم از نظر زمانی و هم از نظر مکانی فرا گستر و جهانی باشد تا نیاز همیشگی انسان ها به هدایت آسمانی را برآورده سازد. اینک به برخی از آیات و روایات در این باره اشاره می‌کنیم:

جهانی سازی مهدوی در آینه آیه های قرآن
قرآن کریم سرشار از آیه هایی است که بر جهانی سازی مهدوی تأکید دارد.
برخی از آیه ها به تصریح یا به تلویح از جهان شمولی اسلام و جهانی سازی مهدوی و محدود نبودن آن به مکان و زمان خاص سخن گفته و ابعاد جهانی آن

^۱ سلیمیان، خدامراد، درسنامه مهدویت، ج ۴، ص ۴۳.

را حکایت و ترسیم کرده‌اند. بر پایه این آیه‌ها:

(۱) رسالت پیامبر اسلام ﷺ رسالتی فراگیر و جهانی است: «قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي

رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعاً»؛ (اعراف: ۱۵۸) «به خلق بگو که من بر همه شما

جنس بشر رسول خدایم».

(۲) تعالیم قرآنی به دلیل روان و آسان بودن برای آموزش یافتن همه مردم در

جوامع مختلف قابل فهم و سهل است: «وَلَقَدْ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ فِي هَذَا الْقُرْآنِ مِنْ

كُلِّ مَثَلٍ لَّعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ»؛ (زمر: ۲۷) «ما در این قرآن [برای هدایت مردم]

هرگونه مثلی زده‌ایم که [از خواب غفلت] بیدار شوند».

مرحوم طبرسی در بحث ضرب‌المثل‌های قرآنی و فلسفه آن معتقد است که

علت بیان مثل‌ها، تأکید بر انتقال فرهنگ قرآنی به سرزمین‌های دیگر و به عبارت

امروزی جهانی‌سازی آن است.^۱

(۳) اسلام آخرین دین آسمانی و پیامبر اکرم ﷺ آخرین فرستاده خداست: «ما

كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ وَلَكِنْ رَسُولَ اللَّهِ وَخَاتَمَ النَّبِيِّينَ»؛ (احزاب: ۴۰)

«محمد ﷺ پدر هیچ یک از مردان شما نیست، بلکه فرستاده خدا و خاتم

پیامبران است و خداوند به هر چیزی داناست».

(۴) مخاطبین دعوت و رسالت پیامبر اسلام ﷺ فراگیر و عمومیت دارد: «وَمَا

أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ»؛ (سبأ: ۲۸)

«و ما تو را جز برای اینکه عموم بشر را بشارت و اندرز دهیم، نفرستادیم؛ اما

بیشتر مردم آگاه نیستند».

^۱ فضل بن حسن طبرسی، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۱، ص ۱۳۳.

۵) جهت اصلی رسالت پیامبر ﷺ، دوستی و مهرورزی به تمام بشر است: «وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ»؛ (انبیاء: ۱۰۷) «و ای رسول! ما تو را نفرستادیم، مگر رحمت برای اهل جهان».

۶) تشکیل حکومت جهانی و حاکم شدن مستضعفان و صالحان وعده الهی است: «وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِن بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ»؛ (انبیاء: ۱۰۵) «و ما بعد از تورات در زبور [داوود] نوشتیم که البته بندگان صالح من وارث زمین خواهند شد».

۷) دین اسلام سرانجام بر همه ادیان غالب و پیروز خواهد شد و تنها دین جاوید و جهانی است: «هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ»؛ (توبه: ۳۳) «او کسی است که رسولش را با هدایت و آیین حق فرستاد تا آن را بر همه آیین‌ها غالب گرداند، هرچند مشرکان کراهت داشته باشند».

شیخ صدوق، از امام صادق عليه السلام در تفسیر این آیه نقل کرده است: «به خدا سوگند! هنوز تاویل این آیه نازل نشده و نخواهد شد تا آنکه قائم عنه السلام به پا خیزد. آنگاه که او به پا خاست، دیگر هیچ کافر به خدا و منکر امامی نمی ماند».

جهانی سازی مهدوی در آینه روایات

۱) امام باقر عليه السلام می فرماید: «يَمْلِكُ الْقَائِمُ ثَلَاثِمِائَةَ سَنَةٍ وَيَزِدَادُ تِسْعًا كَمَا لَبِثَ أَهْلُ الْكَهْفِ فِي كَهْفِهِمْ؛ يَمَلَأُ الْأَرْضَ عَدْلًا وَقِسْطًا كَمَا مَلَأَتْ ظُلْمًا وَجوراً فَيَفْتَحُ اللَّهُ لَهُ شَرْقَ الْأَرْضِ وَغَرْبَهَا وَيَقْتُلُ النَّاسَ حَتَّى لَا يَبْقَى إِلَّا دِينُ مُحَمَّدٍ»؛ «امام

^۱ شیخ صدوق، محمد بن علی بن بابویه، کمال الدین و تمام النعمه، ج ۲، ص ۶۷۰.

^۲ محمدباقر مجلسی، بحار الأنوار، ج ۵۲، ص ۳۹۰.

قائم ۳۰۹ سال مالک زمین شده و در آن حکومت می‌کند همان مقدار که اصحاب کهف در غارشان ماندند. آنگاه زمین را پر از عدل و داد خواهد کرد؛ آن‌گونه که پر از ظلم و جور شده است. پس خداوند برای او شرق و غرب عالم را فتح می‌کند. او مردم را می‌کشد تا تنها دین محمد (اسلام) بر روی زمین باقی بماند.

۲) امام صادق (علیه السلام) می‌فرماید: «يَا مُفَضَّلُ! ... فَإِنَّكَ إِذَا تَأَمَّلْتَ الْعَالَمَ بِفِكْرِكَ وَ مِيزَتَهُ بِعَقْلِكَ وَجَدْتَهُ كَالْبَيْتِ الْمَبْنِيِّ الْمَعْدِّ فِيهِ جَمِيعُ مَا يَحْتَاجُ إِلَيْهِ عِبَادُهُ وَ الْإِنْسَانُ كَالْمُمْلَكِ ذَلِكَ الْبَيْتَ وَ الْمُخَوَّلَ جَمِيعَ مَا فِيهِ»^۱ «آنگاه که در اندیشه خود در باب جهان تأمل کنی و به عقل خویش درصدد شناخت آن برآیی، آن را همچون خانه‌ای خواهی یافت که ساخته و پرداخته شده و هر آنچه مورد نیاز بندگان بوده، در آن فراهم است و انسان همچون مالک این خانه شده که همه آنچه در آن است، به خواست خدا در اختیار وی قرار گرفته است».

این روایت، برداشت از جهان واحد را تا حد جهان خانه و وابستگی خانوادگی و برادرانه توسعه داده است. طبیعی است که در چنین فضایی همه انحاء تبعیض‌ها و بی‌عدالتی‌ها و تفاخرها و نژادپرستی‌ها برچیده شده و انسان‌ها در یک خانواده انسانی واحد اجتماع خواهند یافت که در آن، اقتصاد واحد و فرهنگ واحد و سیاست واحد انسانی تبلور می‌یابد و حتی عواطف و احساسات واحد ظهور و بروز می‌یابند و این همان ایده انبیاء و سفیران الهی است که اسلام نیز داعیه‌دار آن است.^۲

^۱. محمدباقر مجلسی، بحار الأنوار، ج ۳، ص ۶۱.

^۲. مهدی امیدی نقلبری، اسلام، جهانی شدن و جهانی سازی، ص ۲۳۷.

۳) امام علی علیه السلام در فرمان حکومتی به مالک اشتر می فرماید: «وَأَشْعِرْ قَلْبَكَ الرَّحْمَةَ لِلرَّعِيَّةِ، وَالْمَحَبَّةَ لَهُمْ، فَإِنَّهُمْ صِنْفَانِ: إِمَّا أَخٌ لَكَ فِي الدِّينِ، أَوْ نَظِيرُ لَكَ فِي الْخَلْقِ»؛ «مهرورزی به مردم و دوست داشتن آنها را در قلب خود نهادینه کن؛ زیرا مردم دو گروه اند یا برادران دینی تو هستند و یا در آفرینش، هم نوع تو هستند».

در این حدیث مهرورزی و عطوفت به تمام انسان ها شاخصه حاکمان اسلامی معرفی شده است. لازمه زندگی در جهان خانه آن است که انسان ها با وجود تفاوت های عقیدتی و فکری و فرهنگی بتوانند زندگی مسالمت آمیزی را تحت لوای حاکمان اسلامی تجربه کنند.

۴) رسول اکرم صلی الله علیه و آله می فرماید: «الْخَلْقُ عِيَالُ اللَّهِ: فَاحْبُبْهُمْ إِلَى اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ أَنْفَعَهُمْ لِعِيَالِهِ»؛^۲ «مخلوقات خداوند همه خانواده [روزی خوار] خداوند هستند. پس محبوب ترین آنها در نزد خدا کسی است که برای خانواده خدا سودمندتر است».

در این حدیث، جهان خانه انسانی با محوریت توحید مطرح می شود. در اینجا رابطه میان اعضای خانواده با حقیقتی فرا مادی پیوند می یابد و افراد خود را در پیوند با آن حقیقت متعالیه می یابند. از این رو، هر یک از آنها در صدد هستند تا اعضای این خانواده بزرگ، از مزایای تلاش ها و پشتکار شخصی شان بهره مند شوند. ضمن آنکه تمام همتشان این است که نفعی به هم نوعان خود برسانند. بدیهی است که در چنین وضعیتی رقابت های ناسالم در عرصه های مختلف جای خود را به رقابت سالم جهت خدمت رسانی بهتر و مفیدتر خواهد داد و فضای مهر و عطوفت و برادری بر جهان حاکم خواهد شد.

^۱ نهج البلاغه، ترجمه محمد دشتی، ص ۹۹۳.

^۲ محمدباقر مجلسی، بحار الأنوار، ج ۷۱، ص ۳۱۶.

۵) امام رضا (علیه السلام) می‌فرماید: «لَمْ يُجْعَلْ لِرَمَانٍ دُونَ زَمَانٍ بَلْ جُعِلَ دَلِيلَ الْبُرْهَانِ وَ حُجَّةً عَلَى كُلِّ إِنْسَانٍ»؛ خداوند قرآن را برای زمانی خاص قرار نداد، بلکه آن را، به‌عنوان راهنمایی برهانی و حجت بر هر یک از انسان‌ها قرار داده است.

۳-۲: ویژگی‌های جهانی‌سازی مهدوی

دین اسلام دینی با اصول و چشم‌انداز جهانی به شمار می‌رود که از همان ابتدای رسالتش به دنبال ایجاد حیات طیبیه در سطح عالم و برای تمام انسان‌ها بوده است. بر اساس تعالیم و آموزه‌های اسلامی، جهانی‌سازی مهدوی و حیات طیبیه جهانی در آخرالزمان و در دولت مهدی موعود عجل الله تعالی فرجه الیه، تحقق قطعی خواهد یافت و این جهانی‌سازی، با هیچ پروژه و یا طرح جهانی‌سازی غربی، نه از حیث نظری و علمی و نه از حیث شمولیت و فراگیری و مقیاس‌های موجود، قابل مقایسه نیست و نمی‌توان آن را اندازه‌گیری کرد و فقط معرفت مقدماتی آن از روایات وارده امکان‌پذیر است. مهم‌ترین ویژگی‌های جهانی‌سازی مهدوی (نه از باب حصر بلکه از باب احصاء و اشاره) عبارت‌اند از:

۱. برپایی حکومت جهان‌شمول اسلام و برچیدگی شرک و کفر
در جهانی‌سازی غربی، اعتقاد به نسبیت اخلاق، اصل تساهل و رواداری افراطی در برابر تمام عقاید و ادیان از ادعاهای اصلی به شمار می‌آید و موضع حکومت بر مبنای لائیسزم، در برابر دیانت و مذهب، خنثی است و درحالی‌که سکولاریسم یا عرفی شدن و دنیاپرستی و اصالت امور دنیوی در سرلوحه جهانی‌سازی غربی قرار دارد، در جهانی‌سازی مهدوی، اسلام بدون هیچ‌گونه مجامله و تعارفی، آیین مطلق و برتر و متعالی به تمام جهان معرفی شده و انسان‌ها نیز پس از شناسایی، آن را می‌پذیرند.

^۱. محمدباقر مجلسی، بحار الأنوار، ج ۹۲، ص ۱۴.

^۲. اخوان کاظمی، بهرام، نگرش‌هایی نو به آموزه مهدویت، ص ۱۰۸.

۲. حاکمیت مطلق عدالت

عدالت و دادورزی دارای جاذبه‌ای فطری است و نزد وجدان عمومی بشریت، ارزش گرانقدر دارد، زیرا در سایه عدالت، هر فردی به حق خود می‌رسد، تعدی و تجاوز از جامعه برچیده می‌شود و امنیت و آرامش بر همه جا حاکم می‌شود. تنظیم روابط اجتماعی و حفظ حاکمیت قوانین الهی در جامعه اسلامی، تنها در سایه عدالت میسر است. عدالت، ویژگی اصلی حکومت جهانی مهدوی است. بیشتر احادیث درباره عصر ظهور، به این ویژگی اشاره کرده‌اند؛ مانند این حدیث نبوی ﷺ که می‌فرماید: «اگر از عمر دنیا تنها یک روز باقی مانده باشد، خداوند آن روز را به اندازه‌ای طول خواهد داد تا مردی از اهل بیت (علیهم السلام) من به حکومت برسد او زمین را از قسط و عدل پر می‌کند، همان گونه که پیش از آن از ستم و جفا کاری پر شده بود»^۱.

۳. برقراری امنیت و آرامش فراگیر

بنا بر احادیث وارده درباره حکومت جهانی حضرت مهدی (علیه السلام)، ناامنی و هراس از زندگانی آحاد بشری برچیده می‌شود و امنیتی فراگیر در همه جهان برقرار می‌شود؛ هم چنان که امام علی (علیه السلام) می‌فرماید: «... به گونه‌ای که زنی میان عراق و شام پیاده خواهد رفت و آسیبی نخواهد دید و هر جا قدم می‌گذارد، همه سبزه و رستنی است و زینت‌هایش را بر روی سرش می‌گذارد، درنده‌ای او را نمی‌آزارد و نمی‌ترساند»^۲.

۴. رفاه و رشد و توسعه پایدار اقتصادی

اختلاف طبقاتی، تبعیض‌های ناروا و فقر برآمده از جهانی‌سازی غربی در نهضت جهانی‌سازی مهدوی، وجود ندارد و نه تنها این شکاف‌ها پر می‌گردند، بلکه جامعه بشری به استغنای کامل می‌رسد؛ حتی فقری برای دریافت صدقات و اعانات یافت نخواهد شد. امام صادق (علیه السلام) در این باره می‌فرماید: «چون قائم ما قیام کند ... زمین خزائن خود را آشکار می‌گرداند، به نوعی که خلائق همه آن‌ها را بر روی زمین می‌بینند و فرد در آن وقت کسی را می‌طلبد برای اینکه از مالش

^۱ مجلسی، محمدباقر، بحار الأنوار، ج ۵۱، ص ۷۴.

^۲ همان، ج ۱۰، ص ۱۰۴.

به او عطا نماید تا اینکه صله رحم به جا بیاورد، یا اینکه از وجه زکات چیزی به او بدهد، چنین کسی که این‌ها را از او قبول کند، یافت نمی‌گردد و خلایق به سبب آن چه خدا از فضل خود به ایشان روزی کرده، مستغنی و بی احتیاج هستند».

۵. رشد و ترقی علوم و تکامل عقل بشری

دنایای امروز گرچه از حیث پیشرفت علوم ترقی انکار ناپذیری کرده، اما نه تنها این ترقی موجب رفع آلام بشری و رساندن انسان‌ها به امنیت و آرامش نگشته، بلکه هزاران مجهول دیگر در مسیر اکتشافات قرار دارد که انسان از حل آن‌ها عاجز است و جهانی‌سازی غربی نیز نتوانسته به رفع این عجز و ناتوانی کمک کند. درحالی‌که دانش بشری در عصر حکومت جهانی مهدوی به دست آوردهایی مافوق تصور می‌رسد. امام صادق (علیه السلام) در این باره می‌فرماید: «دانش ۲۷ حرف است. همه علومی که پیامبران برای مردم آورده‌اند تنها دو حرف بیش نبوده و مردم تا به امروز جز آن دو حرف را نشناخته‌اند، ولی وقتی قائم ما قیام کند، ۲۵ حرف دیگر را ابراز می‌کند و آن را در میان مردم گسترش می‌دهد، آنگاه آن دو حرف را نیز ضمیمه می‌کند و همه ۲۷ حرف را در میان مردم منتشر می‌سازد»^۱.

۶. تکیه بر استدلال و روشنگری و کسب مقبولیت و مشروعیت حاکمیت اسلام

هم‌چنین جهانی‌سازی مهدوی مبتنی بر استدلال و براهین روشنگرایانه خواهد بود. به‌طوری‌که گرچه برخی از مردم به خاطر جهل و گمراهی در ابتدای حکومت حضرت مهدی (عجله الله تعالی فرجه‌ه) با اکراه به حکومت وی تن دهند، اما وقتی عدل‌گستری و برهان‌های قاطع و نورانی وی را می‌بینند، در برابر حکومت حضرت خاضع می‌شوند و با اشتیاق و رغبت تمام به آن تن می‌دهند. بنابراین، حکومت جهانی مهدوی نظامی بر پایه مشروعیت کامل یعنی دارای مقبولیت، حقانیت و قانونیت خواهد بود؛ امام حسن (علیه السلام) در این باره می‌فرماید: «... (در آخرالزمان) مردم - پاره‌ای از روی میل و پاره‌ای بی‌میل و با اکراه - به دین خدا می‌گروند. سپس زمین را پر از عدل و داد و نور و برهان می‌کند. تمام مردم جهان

^۱. همان، ج ۵۲، ص ۳۳۶.

در برابر وی خاضع می شوند و هیچ کافری باقی نمی ماند، مگر آنکه مؤمن شود و هیچ بدکاری نمی ماند، جز اینکه اصلاح گردد»^۱.

۷. دعوت به اسلام با گفتمان واقعی و احتجاج

در جهانی سازی مهدوی، حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه بدون هیچ تعارفی همه فرق و ادیان را به پیروی از تعالیم اسلام با قاطعیت تکلیف می کند و این به معنای اجبار صرف و تحمیل عقیده نیست، بلکه وظیفه حضرت هدایت جامعه بشری است و اساس هدایت باید بر اقناع و روشنگری مبتنی باشد. امام باقر علیه السلام در این زمینه می فرماید: «... نامیدن او به مهدی از این بابت است که خدا او را به امورات مخفیة راه می نماید و تورات و سایر کتاب های خدا را در انطاکیه از مغاره بیرون می آورد و در میان اهل تورات با تورات و در میان اهل انجیل با انجیل و در میان اهل زبور با زبور و در میان اهل قرآن با قرآن حکم می فرماید»^۲.

۸. حفظ و ارتقای کرامت انسانی

در جهانی سازی مهدوی، حفظ و ارتقای کرامت انسانی نه تنها محوریت دارد، بلکه به والاترین حدّ خود خواهد رسید. امیرمؤمنان علیه السلام کرامت بخشی به جامعه انسانی را در عصر ظهور چنین تصویر می فرماید: «... برده مسلمان در بندی نمی ماند، جز اینکه او را می خرد و آزاد می سازد و بدهکاری نمی ماند، مگر اینکه دین او را می دهد، مظلومه ای نمی ماند، جز اینکه آن را می پردازد و کشته ای نمی ماند، مگر اینکه دیه او را می دهد و خانواده او را تأمین می کند»^۳.

۹. نفی قومیت مداری و نژادپرستی

قومیت مداری و نژادگرایی در جهانی سازی مهدوی راهی ندارد و از منظرها و ملاک های تقوا و شایسته سالاری، برای اصلاح امور مادی و معنوی بشری به شکل جهانی اندیشیده و عمل می شود. گزینش ۳۱۳ یار اصلی امام از کشورهای مختلف، بر مبنای تقوا، شایستگی و کاردانی، از نمونه های صدق این گفتار است. نویسنده کتاب «امام مهدی عجل الله تعالی فرجه، از ولادت تا ظهور» به نام کشورهای یاران

^۱. طبرسی، احمد بن علی، احتجاج، ج ۲، ص ۱۱.

^۲. مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی، «مهدی موعود، ترجمه علی دوانی، ج ۲، ص ۲۴۳.

^۳. الکورانی العاملی، علی، معجم احادیث الامام المهدی، ص ۲۲.

حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه اشاره می‌کند و بر اساس جغرافیای امروز، قریب ۲۳ کشور را خاستگاه و محل سکونت این افراد معرفی می‌کند.^۱ این امر نشان می‌دهد که جهانی‌سازی مهدوی، به قومیت و ملیت خاصی متکی نیست و ملاک حرکت و گزینش کارگزارانش، ملاک‌های قرآنی و الهی است.

۱۰. حکومت شبه فدرالی و احترام متقابل به سایر ملل

از برخی احادیث، این‌گونه به نظر می‌رسد که ملل دیگر حکومت جهانی مهدوی در قالب نوعی حکومت شبه فدرال و در کنار تبعیت از حکومت مرکزی، دارای آزادی‌هایی در تبعیت از رسوم و فرهنگ‌های ملی غیرمتعارض با اسلام هستند و حضرت این حق و احترام را برای آن‌ها نگاه می‌دارد. امام صادق علیه السلام در این زمینه می‌فرماید: «وقتی قائم ما قیام کند، به هر منطقه‌ای نماینده‌ای می‌فرستد و به او می‌گوید: حکومت در اختیار توست، هرچه مصلحت می‌بینی عمل کن».^۲

۱۱. احیای دین بر مبنای مقتضیات زمانی و مکانی

لحاظ مقتضیات زمانی و مکانی و حرکت بر مبنای تحولات تازه و پاسخ‌گویی به امور جدید، از ویژگی‌های جهانی‌سازی مهدوی است. دین اسلام و به‌خصوص مذهب تشیع، به پشتوانه ماهیت خود و بر مبنای سنت مرقی اجتهاد، این انعطاف‌پذیری را همواره به همراه دارد. جهانی‌سازی مهدوی نیز از این ویژگی ضروری غافل نبوده و کاملاً بدان مجهز است و در عصر مهدوی، جهان با احیای اسلامی جدید و نوسازی دینی مواجه خواهد شد. امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «چون قائم قیام می‌کند، امر تازه و احکامی تازه می‌آورد، هم چنان‌که رسول خدا ص در اول اسلام همین‌گونه عمل نمود و خلائق را به امر جدید دعوت نمود».^۳

۱۲. تحول بی‌نظیر در حوزه‌های ارتباطی

حوزه‌های ارتباطی در جهانی‌سازی مهدوی، دستخوش تحولات شگرف و

^۱ قزوینی، سید محمد کاظم، الامام المهدی ع من المهدی الی الظهور، ترجمه علی کرمی، ص ۴۳

^۲ حر عاملی، محمد بن حسن، اثبات الهداه بالنصوص و المعجزات، ج ۳، ص ۵۷۳

^۳ مجلسی، محمدباقر، مهدی موعود، ترجمه علی دوانی، ج ۲، ص ۲۲۴

بنیادین خواهد شد که ساده‌ترین تعبیر از احادیث وارده در این زمینه، بحث استفاده از رسانه‌هایی همچون اینترنت و تلویزیون و ارتباط مردم با یکدیگر از این طرق را به ذهن متبادر می‌کند. گویا این احادیث، بر پیشرفت‌های وسیعی در این رابطه دلالت دارند و می‌توان این عصر را از حیث وصف وضعیت رسانه‌ها و ارتباطات، به دوره‌ای بسیار فراتر از دوره آبر رسانه‌ها تشبیه کرد. امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «مؤمن در عصر قائم درحالی که در مشرق است، برادر خویش را در مغرب می‌بیند و همان‌گونه آنکه در مغرب است، برادر مؤمن خویش را در مشرق می‌بیند»^۱.

۱۳. رعایت آرمانی حقوق محیط‌زیست و موجودات

جهانی سازی مهدوی همچون جهانی سازی غربی، تأثیرات و تبعات مخرب برای محیط‌زیست و موجودات و جانداران ندارد؛ درحالی که امروزه دنیا با مشکلات زیست محیطی عظیمی همچون بحران کم‌آبی، خشک‌سالی، سوراخ شدن لایه اُزن، گرم شدن زمین بر اثر گازهای گلخانه‌ای، نابودی جنگل‌ها، روند رو به انقراض برخی از حیوانات، آلودگی‌های صنعتی و شیمیایی محیط‌زیست و... مواجه است. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله خشنودی تمام مخلوقات از حکومت جهانی حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه را این‌گونه بیان فرموده‌اند: «ساکنان آسمان و مردم زمین، پرندگان، درندگان و ماهیان دریا، همه در سایه لطف و حکومت او شادمان و فرح ناک هستند»^۲.

بسیار بدیهی است که این شادمانی، بدون تصور رعایت آرمانی حقوق همه موجودات و حفظ حقوق محیط‌زیست آن‌ها در حکومت حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه، محقق و میسر نیست.

نتیجه‌گیری

در این نوشتار، موضوع جهانی سازی مهدوی با محوریت آیات و روایات تبیین گردید و برداشت‌های مختلف از آن نیز مورد نقد و بررسی قرار گرفت.

^۱. مجلسی، محمدباقر، بحار الأنوار، ج ۵۲، ص ۳۹۱.

^۲. همان، ص ۳۲۸.

ادله جهانی سازی مهدوی در قرآن و احادیث بیان شد و گفتیم که آموزه های قرآنی و روایی بر جهان شمولی اسلام گواهی می دهد و اینکه در آینده، حکومت واحد جهانی اسلام تحقق خواهد یافت و همچنین جهانی سازی مهدوی با توجه به ویژگی های متمایز خود، با جهانی سازی غربی، نه از حیث نظری و نه از حیث شمولیت و فراگیری، قابل مقایسه نیست. به طور کلی کانونی ترین محور نگاه انسان به مسئله آینده و فرجام واپسین، سیر و تکامل انسان در پرتو جامعه است. بر این اساس بشر به تدریج از لحاظ ارزش های انسانی به مراحل کمال خود یعنی انسان و جامعه ایدئال نزدیک تر می شود تا آنجا که در نهایت، حکومت عدالت یعنی حکومت کامل ارزش های انسانی برقرار خواهد شد؛ این چشم انداز جهانی بر اساس آیات و روایات جایی جز آرمان شهر مهدوی نیست. بدیهی است جهانی سازی مهدوی با این ویژگی های آرمانی، خواهد توانست وعده آرمانی دولت کریمه اهل بیت (علیهم السلام) و حیات طیبه موعود قرآن را در فراخنای گیتی محقق سازد.

منابع

- «قرآن کریم»، ترجمه آیت الله مکارم شیرازی.
- «نهج البلاغه»، ترجمه محمد دشتی.
۱. اخوان کاظمی، بهرام، «نگرش‌هایی نو به آموزه مهدویت»، قم، انتشارات موسسه آینده روشن، چاپ اول، ۱۳۹۰.
۲. افروغ، عماد، «ما و جهانی شدن»، تهران، انتشارات سوره مهر، چاپ اول، ۱۳۸۷.
۳. امیدی نقلبری، مهدی، «اسلام، جهانی شدن و جهانی سازی»، قم، مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ۹، چاپ دوم، ۱۳۹۳.
۴. بهروزلک، غلامرضا، «سیاست و مهدویت»، قم، انتشارات موسسه آینده روشن، چاپ دوم، ۱۳۸۸.
۵. تاملینسون، جان، «جهانی شدن و فرهنگ»، مترجم محسن حکیمی، تهران، دفتر پژوهش‌های فرهنگی، چاپ دوم، ۱۳۹۳.
۶. حر عاملی، محمد بن حسن، «اثبات الهداء بالنصوص و المعجزات»، بیروت، موسسه الاعلمی للمطبوعات، چاپ سوم، ۱۳۷۰.
۷. حکیمی، محمد، «جهانی سازی مهدوی و جهانی سازی غربی»، قم، انتشارات دلیل ما، چاپ سوم، ۱۳۸۷.
۸. حمدی زقزوق، محمود، «الاسلام فی عصر العولمة»، قاهره، مکتبه الشروق، چاپ اول، ۱۳۸۰.

۹. حنفی، حسن و صادق جلال العظم، «ما العولمة»، دمشق، دارالفکر، چاپ اول، ۱۳۸۰.
۱۰. رضوانی، علی اصغر، «مهدویت و جهانی سازی»، قم، انتشارات مسجد مقدس جمکران، چاپ پنجم، ۱۳۸۷.
۱۱. سلیمیان، خدا مراد، «درس نامه مهدویت»، تهران، بنیاد فرهنگی حضرت مهدی موعود علیه السلام، چاپ ششم، ۱۳۸۸.
۱۲. شیخ صدوق، محمد بن علی بن بابویه، «کمال الدین و تمام النعمه»، تهران، انتشارات دار الکتب الاسلامیه، چاپ دوم، ۱۳۹۵.
۱۳. طبرسی، فضل بن حسن، «مجمع البیان فی تفسیر القرآن»، بیروت، انتشارات دار المعرفه، چاپ دهم، ۱۳۶۷.
۱۴. فوکویاما، فرانسیس، «پایان تاریخ و انسان واپسین»، مترجمان زهره عربی، عباس عربی، تهران، انتشارات سخنکده، چاپ دوم، ۱۳۹۳.
۱۵. قزوینی، سید محمد کاظم، «الامام المهدی ع من المهد الی الظهور»، ترجمه علی کرمی، محمد حسینی، قم، الهادی، چاپ هشتم، ۱۳۸۷.
۱۶. کورانی العاملی، علی، «معجم احادیث الامام المهدی»، قم، المعارف الاسلامیه، چاپ اول، ۱۳۷۰.
۱۷. مجلسی، محمد باقر، «بحار الانوار»، بیروت، انتشارات دار احیاء التراث العربی، چاپ یازدهم، ۱۳۶۸.

۱۸. مجلسی، محمدباقر، «مهدی موعود»، ترجمه علی دوانی، تهران، انتشارات دار الکتب الاسلامیه، چاپ بیست و چهارم، ۱۳۷۵.
۱۹. نش، کیت، «جامعه‌شناسی سیاسی معاصر: جهانی‌شدن، سیاست و قدرت»، ترجمه محمدتقی دلفروز، تهران، کویر، چاپ سیزدهم، ۱۳۹۴.
۲۰. توفیقی، حسین، «هزاره گرایی در فلسفه تاریخ مسیحیت»، ماهنامه موعود، موسسه موعود، شماره ۱۷ و ۱۸، بهمن و اسفند ۱۳۷۸.
۲۱. سیدیان، سیدمهدی، «جهانی‌شدن و جهانی‌سازی اسلامی»، مجله معرفت، موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، شماره ۹، پیاپی ۱۶۸، آذر ۱۳۹۰.
۲۲. نصری مشکینی، قدیر، «در چستی جهانی‌شدن، تأملی نظری در سمت و سرشت آهنگ جهانی»، فصلنامه مطالعات راهبردی، پژوهشکده مطالعات راهبردی، شماره ۱۳، شماره پیاپی ۱۳، پاییز ۱۳۸۰.

